

BARÓTI PÁL Gondolatok a költő utóéletéről

Néhány évvel ezelőtt Pándi Pál telibe találó, képzeletet felcsigázó s az irodalom felelősségére emlékeztető címmel kiadott könyvben — *Elsülyedt irodalom?* — szép tanulmányt írt Salamon Ernőről, költészetéről, rangjáról a szocialista, forradalmi irodalomban.

Elsülyedt irodalom? Bár így, már eleve tagadva az állítást, de feltételezve a lehetőségét — ez lenne Salamon Ernő költészete?

A felszabadulás után meginduló első romániai magyar irodalmi lap, az *Utunk*, már születésekor, a társadalmi változások legkezdetén, amikor a hatalomra jutott szocialista irodalom még az útkeresés idejét élte, Salamon Ernő emlékét idézte. Rövidesen végrendeletét is teljesítette az utókor: saját maga által válogatott versei *Gyönyörű sors* címmel, a *Végrendelettel* az élükön 1948-ban jelentek meg. Nyolc kötet követte ezt a kiadást, köztük verseinek román fordítása, a *Cintec pentru urmași* (Dal utódoknak), s legutóbb költészetének teljes — legalábbis a teljességre igényt tartó — gyűjteménye, az *Összegyűjtött versek, Színpadi költemények, Műfordítások*. Megemlékezések, könyvismertetések tucatjai kísérték és kísérik utóéletét. Iskolában tanítják és tanulnak róla.

S mégis nyugtalanít a kérdés: elsülyedt irodalom? Élő irodalom, hiszen valóban él a szó irodalmi értelmében. Műveit olvassák, szeretik — talán ismerik is. De ha végigolvassuk a róla szóló irodalmat, érthetővé lesz aggályunk. Életrajzai, az életében történt események leírásai csak grosso modo indokolják költészetének irányulásait, törekvéseit, de igen kevésbé teszik lehetővé bármelyik vers megértését. Könyveinek ismertetései a kritika napi igényeiből születtek. Mint ahogy csak adalékai az irodalomtörténeti értékelésnek a megemlékezések is — akár emberi alakját, költő voltát, egyik vagy másik versének születését idézik fel, akár a szeretet igéivel, de nem az elemzés eszközeivel, költészetének értékeit méltatják, helyét próbálják érzékelteni.

S ha már életrajzaiból jórészt hiányzanak azok a lélektani vonatkozások, melyek segítségünkre lehetnének a mű pontos genezisének megértésében (ami viszont hozzásegítene e meglehetősen egyszerűnek látott, pedig hihetetlenül bonyolult költészet mélyebb, az eddiginél sokkal mélyebb és bonyolultabb értelmezésében), a tanulmányokban a Salamon Ernő-i életmű kialakulásának erkölcsi motívumai uralkodnak. Ezért is értékeli így az MTA Irodalomtörténeti Intézetének gondozásában megjelent *A magyar irodalom története*: „Salamon Ernő lírája különös

egyéni szint képvisel a szocialista és antifasiszta költészetben belül a valóság nyersebb-közvetlenebb megjelenítésével, egész költészetét átszővi kommunista magatartásának mély és sajátos művésziességgel érvényesülő természetessége. A József Attila nyomdokain felnövő lírikus-generációnak talán legeredetibb és legtehetségesebb képviselője volt... Ízig-veéig proletárköltészet a Salamon Ernőé, elsősorban eszmeiségében az, és az a »lent« világának magas művésziességu versbefoglalására irányuló szuverenitása okán is. Mentés tehát a korai proletárköltészet szűkös horizontjától, szikáran agitatív gondolatiságtól.“

Mindezt kétségbevonhatatlanul igaz, de csak része az igazságnak. Tartalmi vonatkozások és erkölcsi indítékok alapján ez az értékelés elhelyezi Salamon Ernő költészetét a szocialista és antifasiszta lírában, néhány általános érvényű megállapítás (a valóság nyersebb-közvetlenebb megjelenítéséből fakadó egyéni szín, mély és sajátos művésziességgel érvényesülő természetesség) konklúziójaként megjelöli helyét is ebben a lírában, de egy „talán“-nal kétségeket is ébreszt, vagy utal a végső értékelés hiányára; a József Attila nyomdokain felnövő lírikus-nemzedék tagjainak sorába utalja, noha — József Attila hatása feltétlenül kimutatható ugyan lírájában — költészetükben több a párhuzamosság, mint a szukcesszivitás. S jóllehet a szocialista és antifasiszta irodalomhoz tartozás hangsúlyozása tisztelgés az író különösen bátor, humánus emberi magatartása és a mű jelentősége, szerepe előtt, hiányzik a végső konklúzió, mely az erkölcsi és esztétikai kritérium együttes érvényesítésével-vizsgálatával kijelölné az életmű helyét a líra egészében, az irodalom egészében.

Mert Salamon Ernő művének valóban különös jelentőséget ad a szocialista és antifasiszta irodalomhoz tartozás; de nemcsak a szocialista és antifasiszta irodalmon belül jelentős, hanem a költészet egészében. (És amikor ezt Salamon Ernő életműve kapcsán felpanaszoljuk, nemcsak rá gondolunk. Az elmúlt években két jelentős tanulmánykötet is vizsgálta a magyar szocialista irodalmat. Az egyik, az Illés László szerkesztésében megjelent *Arcképek a magyar szocialista irodalomból*, közöl egy Salamon Ernő-portrét is, s utalásképpen szó esik róla a Szabolcsi Miklós és Illés László szerkesztette *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* című kötetben is. De a gyűjtemények tanulmányai — talán éppen azért, mert a két világháború közötti szocialista irodalom a XX. századi irodalomtörténet legkevésbé ismert, sok tekintetben máig sem feltárt, s minden részletében tisztázott fejezete — a vizsgált műveket alig-alig helyezik el az irodalom egységes áramában. Holott nem kétséges, hogy a szocialista irodalom nemcsak erkölcsi, hanem ugyanolyan mértékben és az irodalom más ágaival egyenrangúan esztétikai értékek gazdag forrása is.)

*

A XX. század, melynek fordulóját Ehrenburg nyomán meggyőződéssel datálhatjuk az első világháború éveivel, a legkülönbözőbb avantgardista mozgalmak és törekvések ideig-óráig való eluralkodását, a hagyományosság és az avantgardizmus elkeseredett és mindmáig tartó, elfogult, egymás értékeit tagadó küzdelmét hozta. Hogy az elméleti vita — mely különösen éles formát öltött a szocialista irodalmakban (lásd például a Brecht körüli, mondhatni évtizedekig tartó disputát) — hogyan hatott

vissza az alkotásra, aligha mérhető le. Nem kétséges azonban, hogy az avantgarde-törekvések nagyon gyorsan behatoltak a szocialista irodalomba, költői művek alapvető meghatározóivá lettek (Majakovszkij, Becher, a romániai magyar lírában például Méliusz József, a prózában Szilágyi András). Más művekben, például az Aragonében, József Attiláében, a költő rövidebb-hosszabb avantgardista szakasza után inkább csak az avantgarde egyes vívmányai: a szabad, illetőleg szabadabb asszociációk, az új képalkotási lehetőségek éltek tovább. Közismert irodalmi tények ezek, melyeknek emlegetése mégsem fölösleges, amikor Salamon Ernő költészetéről van szó. Hiszen utja nemcsak annyiban közös a szocialista költészet más nagyjáiéval, hogy pályája egy szakaszán — indulásakor — találkoztott az avantgardizmussal, hogy nemsokára elforduljon tőle, hanem annyiban is, hogy a Salamon Ernő-i költészet kiteljesedése az avantgarde-hagyományok nélkül elképzelhetetlen.

Egyelőre legfőbb feltételezésekbe merészkedhetünk, ha megpróbáljuk megérteni e hangváltás okát. Salamon Ernő költészetén sohasem uralkodtak úgy el az avantgardista törekvések és eljárások, mint a harmincas évek közepétől mondjuk a dalforma. Mégis, a különbség az évtized elején és végén írott versek költészetszemlélete között lemérhető. Tulajdoníthatjuk-e csak az útkeresésnek az ilyen verseket, mint a *Nincslakók ha visszanéznek?*

*Szép volt a reggeli órák ideje a hegyek köténye mögül kelő nappal,
s az induló élet s szép fiatal óráink várakozása
egymásra hágó napjaink biztosan gördülő sodrán.
S olyan tele mellet lehetett volna örülni januárban
fényesen égő napnak s édes kicsi csöppségek
sűrű kacajának a ródlizásnál.
Ó, és olyan jó lett volna örülni imádoztjaink illatos melleinek
a meleg, világos szobákban, s izmos karunknak, ölelésre
ha lendült,
s a futó simogatásoknak is éjszaka előtt.*

*Pár könyvet, asszonyt, gyereket és kicsi munkát ha kértünk
vagy kerestünk,
s nagy szemekben feketén még az élet kívánása ég el,
s édes napok immár halott várása visz még vitát
a földdel és az éggel,
s utolsó percünk még ökölbesorultan lüktetni fog.
s hozza máris nevünk az újság,
s kiáltja máris mindenkinek:
tettének oka életuntság.*

Hiszen már maga a költő adta műfaji megjelölés, a szavalókórus is a weimari köztársaságban és egyáltalán a szocialista és munkásirodalomban elterjedt műformára, az agitáció egyik népszerű és bevált eszközére utal.

Honnan akkor a fokozatos egyszerűsödés, a XX. századi műköltészetben oly ritka dalforma, mely Petőfit, de akár Heinét, Freiligrathot, Herweghet idézi — első benyomásként? Honnan a rigmusok, csujogatók világa vagy a vers mágikus korát idéző ráolvasás-szerűség?

*Éjjel a zsindelek felett
fűttak a fekete szelek,
villámtól félt a felhő,
háthogyha égve eljő?
Most énekelek én neked
éji órámban éneket,
szakítok hát egy dalt neked,
aluszol már, de halid te meg,
hár nyugszanak vizek, füvek,
s nyugodni kell tollnak, tűnek.
e vaksötéti kicsi dalt
szívedre engedd, fűjd, rivalld!*

*Tán völgy azóta a hegyem,
s rekedt, dugott kúti vizem,
zömök apám se hús, se csont,
földdé vált, léggé elosont.*

*Lennék még egyszer fia én,
nem kéne útnie. Szegény,
irodán nyüzött két keze
pihenhetne a zsebibe.*

*Tán nem megyek, tán elmegyek,
tán elvisznek a vadvizek,
tán elhamvaszt a nap s a perc,
tán meg se tudod s kispersz.*

(A gyermekkor siratása)

Tulajdonítsuk csak Gyergyónak, a gyermekkori élményeknek, a fatelepek világának? Vagy próbáljuk a hangváltás gyökereit visszavezetni az expresszionizmus irracionalista filozófiai gyökereiről folytatott vitákra? Esetleg pusztán a közérthetőség vágya vezette volna? De hiszen a mozgósítás szándéka vezette mondjuk a német expresszionizmus híveit is, még korábban az aktivistákat, márpedig az agitáció megvalósíthatatlan közérthetőség nélkül, s a közérthetőség szélsőséges igénye teremtette meg a jelszó-költészetet, a szavalókórus-költészetet, más vonatkozásban az agitatív drámát. Vagy visszavezethetnők az akkoriban fellendülő, szociális igényű, sokszor radikális vagy egyenesen baloldali színezetű falukutató mozgalom és a népiek költészetének első sikereire? Az elkövetkező kutatásoknak még sok részletet kell tisztázniuk, míg meggyőző választ kapunk erre a kérdésre.

Mégis, van egy másik szempont is, mely Salamon Ernő költészetének a hangváltását rokonítja a szocialista költészet más alkotóinak hasonló változásaival. A kérdést, Komját Aladár jellegzetesen intellektuális, hangsúlyozottan avantgardista életművével kapcsolatban, Király István vizsgálta részletesen *Az első magyar kommunista költő. Komját Aladár költői fejlődése* című tanulmányában, valamint Diószegi András a Gábor Andorról szóló tanulmányában. Idézzük Diószegi néhány megállapítását: „A

műfordítói munka során megismert forradalmi költészet — melynek Brecht a legmodernebb, s ihletőbb alakja — tulajdonképpen az európai nagyvárosok és ipari központok még a középkor elején kialakult elő-proletariátusának népköltészetére épül, annak hagyományait folytatja. Ez a népköltészet *nyers, realisztikus hangjával* — s számos, az előkelő modern polgári lírikusok szemében már alacsonynak, irodalmon kívülinek tetsző *műfajával, versformájával (chanson, gúnydal, táncdal, induló stb.)* — megerősítette Gábort abban a felfogásában, hogy a chanson-költészetében megvalósított törekvései ... megújult forradalmi lírája számára is tanulságosak ... Gábor — azzal, hogy az európai forradalmi proletárköltészet példáját fölhasználva bátran nyúl ezekhez a formákhoz — egy sajátos, a nagyváros világából kinövő, a népköltészet elemeivel, hangjával gazdag formavilágot aknáz ki.“ (Kiemelések tőlem — B. P.)

Nem feltétlen analógiákra szeretnénk utalni. Csak egy olyan formai hasonlóságra, mely rokonítja ezt a nagyvárosi chanson-költészetet és falusi-fatelepi fogantatású népi dalköltészetet. (Különben, ha már szóba került a chanson-költészet, talán érdemes megemlíteni, Salamon Ernő versei mennyire nem *versolvasást* igényelnek, mennyivel inkább emberhangra: szavalásra, énekekre íródtak; ha úgy tetszik, mennyivel inkább szóbeli költészet vagy ének Salamon Ernő költészete, mintsem írásbeli.)

*

Lehet, fölösleges pontoskodásnak tűnik minduntalan kiemelni, hogy dalformáról van szó, s ezzel mintegy jelezni, nem igazi dalok ezek a versek. Szükségesnek véltük mégis hangsúlyozni, hogy ezzel, ha ki nem mondottan, de áttételesen is jelezzük, mennyire nem abban az értelemben dalok, amilyen értelemben mondjuk Petőfinél vagy különösen a Petőfi-epigonoknál használjuk e szót. Hiszen mihelyt tovább lépünk Salamon Ernő költészetének vizsgálatában, elkerülhetetlenül szóvá kell tenünk, hogy formailag is mennyire modernnek ezek a versek (bár paradoxálisan hat, de egyik esetben a versépítkezés külső formaelemeiről volt szó, míg a másikban a belső formára utalunk), mennyire magukba ötvözik a modern költészet elemeit, eljárásait. Metaforái, asszociációinak szabadsága már mind egy olyan korszak verseléséről tanúskodnak, mely nemcsak túl van a századeleji izmusok viharain, de már eredményeiket, vívmányaikat is képes hasznosítani.

És azt hiszem, éppen ez Salamon Ernő nagy-nagy egyszerűségének titka: a bonyolultság tudása. Mint József Attiláé is. Ezért nem kívánczik tollunkra a szimultaneizmus neve, ha a *Régi vásárt* elemezzük, ezért nem jut eszünkbe, hogy expresszionisztikus, ha a *Békeverset* olvassuk, ezért nem emlegetjük a szürrealizmust, ha ... Csak meghatva csodáljuk, hogy mély szubjektivitása, expanzív én-költészete mennyire egyetemes, hogy amikor robusztus életöröme, határtalan létszeretete minduntalan keserű ízeket kap a valóság láttán és a bekövetkező tragédia megsejtésével — hogy akkor mennyire nemcsak az ő sorsáról van szó, hanem a forradalmi költészet egész meggyilkolt nemzedékéről, háborúba hurcolt nemzedékekről, az elnyomott, kiszípolyozott emberek csodálatos életöröméről.